

BALKAN: LAND TUSSEN WODKA EN WHISKEY

Inleiding

Het is druk op de Balkan. Er wonen veel verschillende en relatief kleine volken, die het doorstaan van vijfhonderd jaar Turkse bezetting met elkaar gemeen hebben. Toen het Groot Ottomaanse Rijk tekenen van verval en vermoeidheid begon te vertonen, gingen die volken op zoek naar een eigen illustratie verleden. En als ze dat niet vonden, dan verzinnen ze het maar. Het was nu eenmaal belangrijker dat het de natie vorm gaf dan dat het overeenkwam met de werkelijkheid.

Ook West-Europese landen hebben hun geschiedenis vervalst, maar de Balkan spant de kroon. Ten eerste was er meer ruimte door een vacuüm van vijf eeuwen. En ten tweede was er meer reden om het verleden te manipuleren: men kon er territorium en gezag mee claimen zodra de laatste Turk was verslagen. De springlevende rol van de geschiedenis op de Balkan is treffend verwoord door Frank Westerman in zijn boek *De brug over de Tara*: "De Balkanmens marcheert ruggelings de toekomst tegemoet." Ik heb alleen wat moeite met het woord "Balkanmens", dat klinkt als een antropologisch gerecht. Er zijn Balkanshotels en Balkanbewoners.

Dat de neergang van het Turkse rijk en de opkomst van natiestater plaatsvonden tijdens de Romantiek zal zeker meegespeeld hebben in de geschiedvervalsing. Wie hunkert naar heldhaftigheid en een schoon verleden, kan niet te feitelijk worden. Hoewel enig chauvinisme een volk vergeven moet worden, vergrootte de Romantiek het gevaar dat men twee begrippen met elkaar ging verwarren: etnische bewustwording en nationalisme. Etnische bewustwording is, zeker na een lange periode van repressie, een vorm van emancipatie. Nationalisme echter is een vorm van angst. Een nationalist blijft de sporen van onderdrukking meedragen. Zijn etnische bewustwording blijft steken in een groepsgevoel dat hem kan beschermen tegenover andere groepen, die hij als rivalen of belagers ervaart. Die verkrampte houding in de omgang met burens is ook te herleiden op de bemoeizucht van buitenstaanders. Macedoniërs, Grieken, Romeinen, Byzantijnen, Russen, Ottomanen, Habsburgers, Britten en Fransen, allen meenden belangen op de Balkan te hebben en paaiden juist dát volk dat hun positie verstevigde. Het gevolg was verdeeldheid onder Slaven en niet-Slaven, afhankelijkheid van landen buiten de regio en vervreemding van naasten. Slechts Tito wist de onderhuidse verschillen te beperken tot volksdansen en opanken. Daarna was er weer de angst, en angst is een prima kweekvijver voor nationalistische ideeën. In die vijvers vissen de mannen die dromen van macht en aanzien. Ze emanciperen een volk niet, maar versterken juist de frustraties en veranderen angst in agressie, waardoor ze tegelijkertijd conflicten en legers scheppen. Hun gevolg bestaat uit naïeve afhankelijke zielen met een onvoorwaardelijk geloof in propaganda, eigentijdse geschiedvervalsing. Zo is in 1989 met de invasie in Kosovo de derde Balkanoorlog begonnen.

Christenen versus Christenen

Maar wanneer begon die onrust? Wanneer werden de eerste kiemen gelegd voor een samenleving waarin de Balkanvolken in de twintigste eeuw vijf oorlogen met elkaar voerden: de drie Balkanoorlogen en twee Wereldoorlogen? Duizenden jaren geleden werd de Balkan bewoond door Europa's twee oudste volken: de Helenen en de Illyriërs. Mogelijk doe ik de Thraciërs onrecht, die al in 1200 voor Christus de Bulgaarse stad Plovdiv stichtten. Maar omdat de Thraciërs geen geschreven cultuur hadden, zijn het vooral overleveringen en archeologische vondsten (ze waren beroemd om hun edelsmeedwerk) die hun beschaving vormgeven. De Illyriërs lieten hun voetstap achter in aardrijkskundige namen verspreid over heel de Balkan: Dalmatië (land van de schapen), Dardanië (land van de pruimen), Sharrgebergte (Zaaggebergte), enzovoort. Het Illyrische volk bestond uit een verzameling kleinere volken, zoals de Albanen die de taal levend hielden maar het van de Turkse bezetter niet op schrift mochten stellen. Onderwijs in de moedertaal zou het moreel en de eendracht van de Albanen versterken en het gezag van

de Sultan verzwakken. Van de oudste beschavingen weten we daarom het meest van de Macedoniërs, Grieken, Romeinen en Byzantijnen. Zonder de ogen te sluiten voor gruwelen en wantoestanden, kan geen mens ontkennen dat al die civilisaties de Balkan ook hebben verrijkt: architectonisch, literair en in infrastructuur opzicht. Terwijl West-Europa nog dagelijks in de weer was om haar maag te vullen, hongerde het Oosten al naar kunst, filosofie, natuurwetenschappen en juridische wetten. De toestroom van Slavische en niet-Slavische volken tussen 500 en 800 na Christus vroeg de autochtonen wel wat op te schikken, maar was geen aanleiding voor een "clash of civilizations". In tegendeel, velen vermengden zich, waardoor de Proto-Bulgaren hun oorspronkelijke taal aanlegden met Slavische talen, wat resulteerde in het moderne Bulgaars. De reden waarom het misging, al voor de komst van de Turken, was de bemoeizucht van grootmachten en concurrerende religies.

Nadat het Christendom door de Romeinen geaccepteerd en toen geestdriftig verspreid werd (de Albanezen waren het eerste Balkanvolk dat in 200 na Christus werd gekerstend), sprongen er in Byzantium barsten in de religie. Onenigheid over het wezen van Christus en de iconen- en beeldenstrijd leidden er tenslotte toe dat in 1054 Rome en Constantinopel elk hun eigen weg gingen. De scheidslijn tussen orthodoxie met haar patriarchen en katholicisme met haar pausen loopt midden over de Balkan. In de veertiende eeuw, toen de Turken de Balkan veroverden, kwam de islam daarbij. Maar in tegenstelling tot wat wordt beweerd, kwam de islam niet als een tsunami aanrollen. De Ottomanen beseften al gauw dat tolerantie hen verder bracht dan de aanvankelijke agressie. Wel werd het de christenen verleidelijk gemaakt zich tot de islam te bekeren. Een deel van de Albanezen sloeg om er betaalde zo minder belasting; anderen combineerden de moskee met de kerk, een vorm van syncretisme. Maar het gros van de Balkanbewoners bleef bij het oude geloof. Een uitzondering vormden veel Bosniërs, die als aanhangers van een Karthaarse religie (het Bogomilisme) zowel door pausen als patriarchen waren vervolgd. Zij werden massaal moslim. De ware rivalen echter bleven katholieken en orthodoxen, of - beter geformuleerd - hun beider moederkerken. In Kosovo hadden de Serviërs op de fundamente van katholieke kerken hun orthodoxe kloosters gebouwd, en vele eeuwen later werden in Albanese gebieden op grote schaal katholieken vervolgd en priesters doodgeschoten. Religie kleurde en kleurt ook de relatie tussen Kroaten en Serviërs, tussen Hongaren en Serviërs en tussen Serviërs en Grieken. Vijf eeuwen Turkse bezetting heeft daar niets aan kunnen veranderen. Evenals eerdere invasies heeft ook de Ottomaanse invasie voordelen opgeleverd: bruggen, marktplaatsen, badhuizen en een betere keuken (de Turkse keuken behoort tot de beste ter wereld), en het "gezamenlijk bezet zijn" heeft geleid tot eensgezindheid steeds als Balkanvolken samen hun bezetter aanvielen. Maar toen Turkije in 1912 was verslagen, viel de Balkan uiteen in staatjes, die hun net vervalste patriotische geschiedenis koesterden en relaties aanknoopten met vreemde mogendheden die in de eerste plaats niet het belang van hun Balkanvriend maar eigenbelangen dienden. Een wrang voorbeeld is de moeizame vorming van een Albanese staat. Met een bezetting van Skopje in 1912 hadden de Albanezen autonomie binnen het Turkse rijk afgedwongen, maar toen dat rijk tenonderging moesten Albanezen op een andere manier voorkomen dat de gebieden waar ze van oudher hadden gewoond werden opgeslokt door Griekenland, Servië en Bulgarije. Met steun van Oostenrijk-Hongarije en Italië, die geen Servische en Russische aanwezigheid aan de Adriatische kust wilden, kwam er een Albanese landje waar niet meer dan de helft van de bevolking in paste. Grieken knabbelde de zuidflank aan, Servië de noord- en westflank. Ook het begin van de Eerste Wereldoorlog bewijst de nauwe verstrengeling van nationale en internationale interesses.

Startschot Eerste Wereldoorlog in Sarajevo

Oostenrijkers en Serviërs aasten beiden op Bosnië. De moord op aartshertog Ferdinand, Oostenrijks troonopvolger, door een Servische student was de directe aanleiding voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914, waarin asmogendheden en geallieerden de strijd met elkaar aangingen. Servië lijfde Kosovo in en omdat ze meevocht aan de geallieerde zijde mocht ze Kosovo houden. Aan de Kosovaren werd

niets gevraagd. Habsburgers en Bulgaren hadden de oorlog verloren, pro-Servische Britten en Fransen hadden de oorlog gewonnen. En zij die winnen beslissen. Het nieuwe Koninkrijk Servië omvatte niet alleen Kosovo en Macedonië, maar ook Slovenië, Dalmatië, Bosnië-Herzegovina, Kroatië, Slavonië en de Vojvodina. Zo werden de contouren van het latere Joegoslavië niet door hun bewoners maar door buitenstaanders bepaald. Gezellig toeven was het niet binnen het koninkrijk. Albanezen en Slavische Macedoniërs werden er onderdrukt. Ze mochten geen onderwijs in hun moedertaal volgen, terwijl Albanezen en met name de katholieke werden vermoord of verdreven. Het aar Rusland verknochte Servië gleed af naar een Oosterse variant op Hitlers nazisme, wat blijkt uit geschriften van Vaso Čubrilović die het gemak bewondert waarmee Hitler tienduizenden Joden verbant, of die van Ivo Andrić, Nobelprijswinnaar en diplomaat, die in 1939 deportatie van Albanezen bepleit. Is het gek dat in de Tweede Wereldoorlog Albanezen hun hoop, of moet je zeggen wanhoop, op de Asmogendheden vestigden? Verraden door Britten en Fransen hoopten ze dat de Duitsers gerechtigheid zouden brengen. In de ministaat Albanië brak een burgeroorlog uit tussen mensen die het nazisme ronduit verwerpelijk vonden en het communisme aanhingen, en burgers die het nazisme ook verwerpelijk vonden maar communisme afwezen. Eén opmerkelijk feit: in Albanië is niet één Jood aan de Duitsers overgeleverd. Het Illyrische gewoonterecht, de kanun, stelt dat een Albanees huis God en de gast toebehoort. Wie aanklopt voor een schuilplaats moet hulp geboden worden (Boek 8, Eer).

Ook in de Tweede Wereldoorlog bepaalden buitenstaanders, Roosevelt en Stalin, de grenzen en het lot van landen in Oost-Europa. De bevrijders van West-Europa straften de Nazi-beulen en staken geld in herstelprogramma's, maar de bevrijders van het Oosten legden een totalitair regime op. Wie Oost-Europeanen verwijt dat ze dat klakkeloos slikten heeft geen benul van de angst voor de verstikkende controle in totalitaire staten. Ik heb vrijheid leren waarderen daar waar zij ontbrak, in het voormalige "Oostblok". Terugkerend in het Westen zag ik een gewenning aan en daarmee inflatie van vrijheid. Intenser dan de vrijheid alles te mogen zeggen, is de vrijheid het niet te hoeven. Wie vrijheid serieus neemt praat niet over kutmarokkanen en tekent geen bom in de muts van een nooit uitgebeelde profeet. Behalve de bemoeizucht van vreemde mogendheden, die een sterke impuls gaf aan lokale conflicten, zorgden nieuwe grenzen ervoor dat een conflict bleef doorzien in verstoorde verhoudingen. De grenzen werden botweg op tekentafels getrokken, zonder consideratie met wie er toevallig wonen. Het gebeurde dat grenzen een hele familie verdeelden. Dan woonden ouders en kinderen plotseling in twee landen. Of nog bizarder: iemands huis stond in Macedonië, het gemak in Bulgarije. Veel en veel ingrijpender waren die grenscorrecties die delen van een bevolking tot een etnische minderheid in een buurland maakten. Dat overkwam Hongaren, Albanezen, Bulgaren en anderen. Hebben minderheden in het Westen het doorgaans al moeilijk, in het onrustige Balkangebied is hun rechtspositie nog zwakker. Het Congres van Berlijn (1878), de Conferentie van Ambassadeurs van de Zes Grote Mogendheden van Europa in Londen (1912) en het Verdrag van Versailles (1919) waren stuk voor stuk pogingen Westerse belangen te beschermen door in het Oosten de grenzen te "helpen" trekken.

Post-communisme

Het communisme heeft niet alleen volken maar ook hun geschillen onderdrukt. Maar nationalisme verbieden, behalve in een paar volksdansen, is iets anders dan het verhelpen. Toen de Berlijnse muur viel en eigenlijk al eerder, toen het communisme een fiasco bleek en Gorbatsjov de teugels liet vieren, werden stiekem bewaarde nationalistische resentimenten van de zolder gehaald. Milosevic, modelcommunist, ontpopte zich als hoeder van het Servische erfgoed, die een nieuwe tsaar Dusan zou worden en het Groot-Servische Rijk uit de veertiende eeuw zou herstellen. Franjo Tudjman bleek een snelle leerling. En zelfs de Bosniërs, met het hoogste percentage gemengde huwelijken, werden geïnfecteerd met het nationalistische virus. De Derde Balkanoorlog, die Joegoslavië verwoestte en het oorlogsvocabulaire verrijkte met "ethnic cleansing", sleurde niet heel het schiereiland mee, maar elders op de Balkan en in Oost-Europa leed de bevolking wel onder een golf van privatiseringen. Het ene na het andere onrendabele bedrijf werd gesloten of voor een prik verkocht aan

buitenlandse investeerders. Het waren communistische elites die de privatiseringen leidden en zich aldoende verrijkten. En het waren Westerse landen die zaken met hen deden. De bevrijding van Oost-Europa na 1989 wordt gekenmerkt door een fnuikend gebrek aan sociale structuren. Er was niets: geen opvang voor de miljoenen werklozen, gepensioneerde bejaarden en andere kwetsbare groepen, en geen compensatie voor het feit dat scholing, gezondheidszorg en culturele vorming niet langer gratis waren. In die volstrekte naaktheid begon het voormalige Oostblok aan het proces van transitie, van overgang naar... Ja, naar wat? De bevolking viel uiteen in extreem rijk en arm. Menig oud-communist reed even door een wasstraat om zich als liberaal of democraat te presenteren. Zijn rijkdom gaf hem vleugels. Echte democraten, die partijen oprichtten, jong en teer als kasplantjes, werden door infiltratie van de nomenklatoera vakkundig om zeep geholpen. Brussel pompte en pompt nog altijd geld in Oost-Europa, maar doordat de fondsen in verkeerde handen terechtkomen, is het een investering in verkeerd beleid. Een bewijs is de verpaupering van miljoenen Roma, woonachtig in getto's, werkloos en verstoken van fundamentele rechten als onderwijs en gezondheidszorg. Families raker ontwricht, kinderen prostitueren zich, werken zwart of stelen. Voor hen bestemde gelden zijn maar mondjesmaat bij hen terechtgekomen, wat hen met naar schatting vijftien miljoen mensen tot de allerarmsten, tot "Europa's zwarten" maakt. Het zou te simpel zijn de armoede van de Roma uitsluitend terug te voeren op fraude en racisme. Er zit een strategie achter: door miljoenen mensen bewust uit te sluiten van scholing, werk en huisvesting, destabiliseer je de landen waar ze wonen. En instabiele landen zijn manipuleerbaarder dan transparante rechtsstaten. Waarom zou de rampspoed waar het Balkanschiereiland al eeuwen onder lijdt, door buitenlandse bemoeizucht, in 1989 als bij toverslag zijn verdwenen? Met zo'n dertigtal instituties zijn de Amerikanen heel sterk vertegenwoordigd in de regio. Ze gebruikten bases in Bulgarije en Roemenië om naar Irak te vliegen en benutten het luchtruim en wie weet ook de grond van andere (Balkan)landen om vermeende Al Qaida strijders te berechten. Een onderzoekscommissie van het Europees Parlement probeert verwoed de feiten te achterhalen. Ook Rusland wil haar invloed op de Balkan behouden. De contacten verlopen via voormalige kopstukken uit de geheime dienst, die politiek actief zijn of belangrijke functies in het bedrijfsleven hebben. Niet alle officieren zijn echter Poetin-gezind. Zo zijn er ook die met de VS samenwerken. De EU heeft een tuin in het Oosten, waar de Koude Oorlog voortwoedt ten koste van de bevolking, die er zestien jaar na de val van de muur slechter aan toe is dan toen. "Verder uitbreiden of stoppen?" is een vraag die hoe langer hoe vaker opduikt. Het is de verkeerde vraag. Waarmee we moeten stoppen is onze ogen te sluiten voor de oorzaken van de malaise. Na de Tweede Wereldoorlog was er de Neurenbergproces en wilde niemand zakendoen met notoire Nazi's. Na het communisme heeft die schifting niet plaatsgevonden. Zestien jaar hebben we democraten niet of nauwelijks gesteund. Nu de deur voor hen dichtgooien zou hun isolement vervolmaken. Er dreigt nog een ander gevaar: gevoed door frustraties en armoede ontwikkelt zich in diverse Balkanlanden een neo-nazisme, dat niet de businessmen en de maffia aanvalt, maar de minderheden. Media, gefinancierd door de echte veroorzakers van de economische chaos, speelt een belangrijke rol. In Roemenië steunt 30 % van de bevolking een dergelijke stroming, in Bulgarije 12 %, in Servië 20 %. Maar ook in landen als Kroatië, Slowakije, Tsechië en Polen waart het spook van Hitlers gedachtegoed. De CIA-kwestie en de mogelijke geheime gevangenis hebben Brussel wakkergeschud. Hopelijk nog op tijd om Oost-Europa met een gezonde bemoeizucht te helpen.

Els de Groen

Europees Parlementslid in de Groenen/EFA Groep